

Рамазанова А.Х.¹, Құдайбергенова Н.Ж.², Әбдуали Н.К.³

¹философия ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: alia.ramazanova@mail.ru

²PhD доктор, аға оқытушы, e-mail: nazgul.zhanysova@gmail.com

³1 курс магистранты

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ТҰЛҒАНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Мақалада тұлғаның әлеуметтенуі мен дамуы мәселесінің адам өміріндегі алатын орнына талдау жасалды, әртүрлі ғылыми тұжырымдар мен теориялар сараланып, соның негізінде жеке тұлғаның қалыптасуы мен дамуының концептуалдық, әлеуметтік-философиялық мәні айшықталды. Тұлғаның әлеуметтенуі мен дамуының қазіргі теориялық-әдіснамалық ұстындары мен тұжырымдарын бағамдау арқылы оның әлеуметтік, философиялық, рухани-адамгершілік, ділдік қырлары сараланып, қоғамдық гуманитарлық ғылымдар саласының қай-қайсында болсын маңыздылығы жан-жақты айқындалды. Сонымен қатар, тұлға ретінде адамды әлеуметтік тіршілік иесі деп сипаттай отырып, осы ұғымның аясында тұлғаның әлеуметтенулік қасиеттері қарастырылады. Тұлғаның әлеуметтену процесі адамдардың қарым-қатынасқа түсуімен және бірлесіп әрекет етуімен тығыз байланысты. Әлеуметтену және тұлғаның қалыптасу процестері арнайы әлеуметтік институттар шебінде, мысалы, мектепте және түрлі формалды емес бірлестіктерде жүзеге асырылады. Адам әлеуметтену процесінде әлеуметтік нормаларды меңгеріп, әлеуметтік рөлдер, қоғамдық мінез дағдыларын пайдаланудың тәсілдерін үйренеді. Осы тұрғыда тұлғаның әлеуметтенуі мен дамуының маңыздылығын айқындау және зерделеуге автор басымдық береді.

Түйін сөздер: тұлға, әлеуметтік бейімделу, қоғам, мәдениет, өзін-өзі анықтау.

Ramazanova A.Kh.¹, Kudaibergenova N.Zh.², Abduali N.K.³

¹candidate of philosophical Sciences, associate Professor, e-mail: alia.ramazanova@mail.ru

²PhD doctor, senior lecturer, e-mail: nazgul.zhanysova@gmail.com

³master student of 1 course

al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

The role of socialization in personality development

On the basis of the analysis of various scientific concepts and theories the article defines social, philosophical essence and conceptual bases of socialization and development of human personality. The study of modern theoretical and methodological approaches to the phenomenon of socialization and development of the individual allows to show its social, philosophical, spiritual, moral, mental aspects, as well as the importance in all areas of social and humanitarian research. And also, characterizing the personality as a social entity the features of socialization of the personality are considered. In complexity of social life actualizarea problem include human social integrity, social structure of society. The basic concept that describes this kind of inclusion is «socialization», which allows a person to become a member of society. Under socialization refers to the process of entering the individual into society, which creates changes in the social structure of society and in the structure of the individual. Therefore, the role of socialization and human personality development is analyzed.

Key words: personality, socialization, society, culture, self-determination.

Рамазанова А.Х.¹, Құдайбергенова Н.Ж.², Әбдуали Н.К.³

¹кандидат философских наук, доцент, e-mail: alia.ramazanova@mail.ru

²PhD доктор, ст. преподаватель, e-mail: nazgul.zhanysova@gmail.com

³магистрант 1 курса

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Роль социализации в развитии личности

В статье на основе анализа различных научных концепций и теорий определяется социальная, философская сущность и концептуальные основания социализации и развития личности человека. Изучение современных теоретико-методологических подходов к феномену социализации и развития личности позволяет показать ее социальные, философские, духовно-нравственные, ментальные аспекты, а также важность во всех направлениях социально-гуманитарных исследований. А также, характеризуя личность как общественную сущность, рассматриваются особенности социализации личности. В условиях усложнения социальной жизни актуализируется проблема включения человека в социальную целостность, в социальную структуру общества. Основным понятием, которое описывает такого рода включения, является «социализация», позволяющая человеку стать членом общества. Под социализацией понимается процесс вхождения индивида в социум, что порождает изменения в социальной структуре общества и в структуре личности. Поэтому анализируется роль социализации и развития личности человека.

Ключевые слова: личность, социализация, общество, культура, самоопределение.

Кіріспе

Адам тұлға болып туылмайды, ал қалыпта-сады деген көзқараспен қазіргі ғалымдардың көбісі келісуде. Бірақ тұлғаның дамуы қандай заңдарға бағынатыны жөніндегі көзқарастар сан алуан. XX ғасырдың басына дейін тұлға философиялық және клиникалық тұрғыдан ғана зерттелсе, кейін бұл іске таным процестері мен адамның күйін зерттеумен айналысқан басқа да ғылымдар кірісті. Мәселен, тұлға философиялық тұрғыда адамды «адам» ретінде тануға, яғни оның рухани-адамгершілік, ділдік, мәдени қырларына баса назар аударумен пайымдалады. Психология тұлғаның өзіне тән күш-жігерін, мінез-құлқын, психо-физиология ерекшеліктерін зерттейді. Социологияда тұлға қоғам мүшесі ретінде қарастырылып, оның әлеуметтік қырлары, саналы қоғамдық әрекеті жан-жақты зерттеледі. Қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар саласының қай-қайсында болсын адам орталық мәселе болғандықтан олар тұлға ұғымын ортақ қолданып, әрқайсысы әр қырынан зерттеп-таниды және осы ғылым салаларының зерттеу нәтижелерінің өзара ықпалдастығы мен бір-біріне әсері бар. Әр ғылым саласы тұлға сөзіне өзіне тән танымдық-ұғымдық мағына сыйғызады (Түсіндірме сөздік, 2006:10).

Ғылыми әдебиеттердегі тұлға анықтамаларының әрқайсысы тәжірибелік зерттеулермен және теориялық негіздеулермен бекітілген, сондықтан «тұлға» ұғымын қарастырғанда оларды ескеру керек. Адамның әлеуметтік

қасиеттерінің жиынтығы, қоғамның даму жемісі және белсенді қызмет ету мен қарым-қатынас орнату арқылы жеке адамды әлеуметтік қатынастар жүйесіне енгізудің жемісі. Тұлға деп – жиі әлеуметтік даму барысында бойына әлеуметтік және өмір үшін маңызды қасиеттерді жинаған адамды түсіндіреді. Тұлға түсінігі жан-жақты ғылымдармен байланыс тапқан – жеке адамның өзіндік адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым (Божович, 1998:23).

Жеке тұлға және оның әлеуметтік бейімделуінің мәні мен мазмұнын түсінуге байланысты ой-пікірлер тамыры тереңге бойлайды. Тұлғаның маңыздылығы мен әлеуметтенуі жөнінде Э. Роттердамский, Д. Дидро, З. Фрейд, Д. Дьюи, Э. Торндайк, П.П. Блонский, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, В.В. Давыдов еңбектерінде қарастырған (Макаренко, 1968:6).

С.Д. Артемов, В.И. Вершинина, И.А. Милованова, В.А. Ядов, Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев еңбектерінде тұлға әлеуметтенуі, тұлға дамуының мәселелері контекстінде жалпы теориялық және әдіснамалық тұрғысынан талдаған (Маслоу, 1995: 10).

Тұлғаның әлеуметтенуі құндылық бағдарымен тығыз байланысты. Орыс психологы М.Т. Журавлев әлеуметтену құндылық бағдардың адам өмірінде, қарым-қатынасында, мінез-құлқында қызығушылыққа айналуы деп түсіндіреді. И.С. Конның еңбектерінде тұлға әлеуметтенуі философиялық, жалпы

және әлеуметтік-психологиялық, тарихи-мәдени аспектілері, теориялық мәселелері мен нақты эксперименталды алынған талдаулары көрсетілген. Сонымен қатар У. Джеймс, К. Роджерс, Э. Берн еңбектерінде де өзіндік санаға, тұлға әлеуметтенуіне қатысы бар әр түрлі көзқарастар жеткілікті.

Негізгі бөлім

Жеке адам мен топтың өзара қатынасының жағдайы, жеке адам созылмалы емес ішкі және сыртқы қактығыстарсыз басты әрекетке сәтті қосылуы, негізгі социогенді қажеттіліктерді қанағаттандыруы, оның топ ұсынатын рөлдік күтілімдеріне қарсы шығуы, өзінің ісін көрсету және шығармашылық қабілеттерін еркін көрсету жағдайы – тұлғаның әлеуметтік бейімделуі деп аталады. Тұлғаның әлеуметтік бейімделуі – бұл, тұлғаның толық әлеуметтенудің бір сатысы болып табылады. Л.Д. Столяренко тұлғаның әлеуметтену сатысын қарастырғанда, бірінші сатыны біріншілік әлеуметтену немесе бейімделу сатысы деп қарастырды (Артемьев, Бейсенов, 2002: 15). Осы ұғымның аясында тұлғаның мынадай әлеуметтенулік қасиеттері қарастырылады. Оларды төменгі сызбадан көруге болады.

1-сурет – «Тұлға» ұғымының құрылымы (Б.Г. Ананьев бойынша) (Льонтев, 1975: 23).

Тұлғаның әлеуметтену процесі адамдардың қарым-қатынасқа түсуімен және бірлесіп әрекет етуімен тығыз байланысты. Әлеуметтік

тәжірибені меңгеру субъективті: бірдей әлеуметтік жағдайлар әртүрлі болып қабылдануы мүмкін. Түрлі тұлғалар объективті бірдей жағдайлардан сан алуан әлеуметтік тәжірибе алады, бұл индивидуалдану процесінің негізі.

Әлеуметтену және тұлғаның қалыптасу процесері арнайы әлеуметтік институттар шебінде, мысалы, мектепте, және түрлі формалды емес бірлестіктерде жүзеге асырылады. Тұлға әлеуметтенуінің маңызды институттарының бірі – жанұя. Отбасында, жақын адамдардың арасында адам тұлғасының негіздері қаланады. Адамның тұлға негіздері 3 жасқа дейін қаланады деген түсінікті кездестіруге болады. Бұл жас кезеңінде адамның психикалық процесері ғана дамып қоймай, ол өмірдің соңына дейін бойында сақталатын алғашқы тәжірибе мен өзін-өзі ұстау тәрбиесін алады (Фридман, 1985: 24).

Адам индивид болып туылады, ал индивидті тұлғаға айналдыру процесін әлеуметтендіру деп айтамыз. Тұлғаның қалыптасуы белсенді іс-әрекет, қызмет істеуде және басқа адамдармен қарым-қатынас жасауда іске асады. Тұлға – белгілі тарихи-мәдени ортада өмір сүретін, қалыптасқан әлеуметтік-психологиялық және моральдық (яғни адамгершілік) қасиеттерді бойына сіңірген, шынайы өмірді тануға және өзгертуге бағытталған жасампаз іс-әрекет субъектісі. Басқаша айтқанда, тұлға қоғамның өмір тәжірибесін бойына сіңіріп, жан-жақты жетілген адам.

Тұлғаның қалыптасуы оның белсенді іс-әрекеті мен басқа адамдармен пікір алмасу процесінде өтеді. Әлеуметтендіру индивидке сырттан еріксіз таңылатын нәрсе емес. Керісінше, индивидтің іс-әрекетке белсенді араласуымен, өзінің қимылы мен мінез-құлқын қоғам талабына сай, лайықтап, үнемі дұрыс жолға салып, өзгертіп отыруы арқылы іске асады.

Жеке тұлға белгілерінің пайда болуы мен дамуын талдау үшін жеке тұлғалардың қалыптасу процесіне әсер ететін мынадай факторларды бөліп көрсетеміз: 1) биологиялық тұқымқуалаушылық. 2) Физикалық орта. 3) Мәдениет. 4) Топтық тәжірибе. 5) Индивидуалды тәжірибе (Сухомлинский 1976: 15).

Биологиялық тұқымқуалаушылық белгілері ауаға, суға, ұйқыға, қауіпсіздікке, ауырмауға қажеттілікті қамтитын адамзат тіршілігінің туған қажеттіліктері мен қабілеттерімен толықтырылады. Егер әлеуметтік тәжірибелерде негізінен адам иеленетін жалпы белгілермен түсіндірілетін болса, ал биологиялық тұқымқуалаушылық жеке тұлғаның индиви-

дуалдығын, оның қоғамның басқа мүшелерінің бастапқы айырмашылығын түсіндіреді. Осыған байланысты биологиялық тұқымқуалаушылық толығымен жеке тұлғаны жасай алмайды. Себебі мәдениет те әлеуметтік тәжірибе арқылы беріледі.

Кейбір зерттеушілер физикалық қоршаған ортаға жеке тұлғаның дамуында үлкен роль берді. Атақты социолог П. Сорокин 1928 ж. басылған еңбектерінде Конфуций, Аристотель, Гиппократтан бастап, қазіргі кезеңнің географы Эллиот Хантингтонға дейінгі көптеген ғалымдар теорияларын кеңейтті. Мұнда жеке тұлға тәртібіндегі топтық ерекшеліктер негізінен ауа-райындағы географиялық ерекшеліктермен және табиғи ресурстардағы ерекшеліктермен анықталады. Ғалымдардың бұл тобына философ Г.В. Плеханов пен Л.Н. Гумилевті де жатқызамыз. Бұл зерттеушілер жасаған теориялар ұлттық сананы ақтау үшін негіз болып табылады, бірақ жеке тұлғаның дамуына физикалық факторлардың шешуші әсерін ақтай алмайды, шындығында ұқсас физикалық және географиялық жағдайда жеке тұлғаның әртүрлі типтері қалыптасады және керісінше жеке тұлғаның ұқсас топтық белгілері қоршаған ортаның әртүрлі жағдайларында дамиды. Осыған байланысты физикалық орта әлеуметтік топтың мәдени ерекшеліктеріне әсер ете алады, бірақ тұлғаның жеке қалыптасуына әсері шамалы (Нысанбаев, 2001: 6).

Сонымен қатар тұлғалардың қалыптасу процесін анықтайтын негізгі факторлар топтық тәжірибе және индивидуалды тәжірибе болып табылады. Бұл факторлар жеке тұлғалардың әлеуметтену процесінде толық бейнеленеді.

Адам дүниеге келгенде әлі негізінен биологиялық жан. Нәрестеде әлеуметтік өмір туралы ешқандай түсінік жоқ, онда адам болудың тек мүмкіндіктері ғана бар. Ол мүмкіндіктер басқа адамдармен қарым-қатынас жасап, қоғамдық қатынастар жүйесіне енуі нәтижесінде ғана адамдық қасиеттерге айналады.

Демек, адам адам болып туылмайды, қалыптасады. Адамның адам болып қалыптасуы оның физиологиялық және психикалық дамуына сәйкес табиғи нышандардың негізінде жүзеге асады: мұнда әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, мәдени құндылықтарды меңгеру, мектеп пен отбасында тәрбиелеу, замандастарының ықпалы сияқты факторлар шешуші роль атқарады. Адамның бұл қалыптасу процесі социологияда әлеуметтендіру деп аталады (Божович, 1968:8).

Әлеуметтенудің мақсатқа бағытталған сипатымен қоса стихиялық сипаты да бар екендігін

айта кеткен жөн. Әлеуметтенуді бір уақыттағы мақсатқа бағытталған және реттелмейтін процесс ретінде түсіндіру үшін А.А. Реан келесідей мысал келтіреді. Мектепте өтетін сабақ кезінде оқушы сабақтың материалын, әлеуметтік ережелерді меңгеріп қана қоймай, ұстаз үшін «кездейсоқ» болып көрінетін нәрселермен өзінің әлеуметтік тәжірибесін байытады. Бұл тәжірибе позитивті де, негативті де болуы мүмкін (Lindsey, Beach, 2000: 12).

Тәрбие беру барысында ата-ана мен педагогтың өз алдарына қоятын мақсаттары: баланың тәрбиесін қалыптастырып, оны әлеуметтік ортада өмір сүруге даярлау, ол үшін белгілі қадамдар жасау.

Өскелең ұрпақтың әлеуметтену мәселелері алғаш рет субъективтік тұрғыдан біржақты Батыс Европада жарық көрген ғылыми еңбектерде, атап айтқанда, австриялық психолог З. Фрейдтің психикалық анализі мен осы ілімнің негізінде екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Батыс Германияда пайда болған антропологиялық мәдениет теориясын дамытушылардың еңбектерінде аталып, жасөспірімдердің психикалық және жыныстық пісіп-жетілуі олардың әлеуметтенуінің қайнар көзі ретінде қарастырылды. Ал необихевиоризм өкілдері «әлеуметтену» ұғымының мазмұнын «әлеуметтік өмірді оқытып-үйрету» мәселелерді құрайды деп есептейді. Символдық интеракционизм мектебінің мүшелері «әлеуметтену» дегеніміз «әлеуметтік қарым-қатынас нәтижесі» деп түсіндіреді. Гуманистік психология ағымының өкілдері «әлеуметтену» терминінің мазмұнын «мен» ұғымының баламасы ретіндегі «пайымдап, дайындалған болашаққа қатысты көзқарастың» өзіндік маңызды мәселелерді құрайды деп біледі (Хрипкова 1998: 18).

Әлеуметтенумен бір уақытта өтетін процесс – инкультурация. Егер әлеуметтену дегеніміз әлеуметтік тәжірибені меңгеру болса, инкультурация дегеніміз индивидтің жалпы адамзаттық мәдениетті, тарихи қалыптасқан әрекеттер жолын игеру процесі. Ол әрекеттерде түрлі даму кезеңдеріндегі адам әрекетінің рухани және материалдық өнімдері жинақталған. Бұл процестер бір-бірінен қалып қоюы мүмкін. Адам мәдениетті табыспен игерсе оның әлеуметтік тәжірибесі жеткілікті деп айту дұрыс емес және керісінше.

Адам әлеуметтену процесінде әлеуметтік нормаларды меңгеріп, әлеуметтік рөлдер, қоғамдық мінез дағдыларын пайдаланудың тәсілдерін үйренеді. Тұлға әлеуметтенуі тұлғаның

әлеуметтік шындықты тануына негізделеді (Аренев, 2001: 12).

Тұлға әлеуметтенуінің көзі болып табылатындар:

1) **сәбилік жастағы тәжірибесі** – психикалық функциялар мен мінездің элементарлық формасының қалыптасуы;

2) **әлеуметтік институттар** – тәрбиелеу, оқыту мен білім беру жүйелері;

3) **қарым-қатынас пен іс-әрекет процесінде адамдардың өзара әсері.**

Әрбір әлеуметтік роль өзі көптеген мінездің мәдени нормалары, ережелері, *стереотиптерін* ендіреді. Өмір сүру барысында әлеуметтік рольдің біреуін ғана емес, бірнешеуін немесе көптеген әлеуметтік рольдерді жастық және қызметтік баспалдаққа байланысты меңгеруге тура келеді (Сабыров, 1987: 13).

Әлеуметтену мазмұнына қарай екі жақты процесс. *Бір жағында* әлеуметтік тарихи тәжірибелер, символдар, құндылықтар, нормалар жатыр. *Екінші жағында* оны индивидтің меңгеру *интериоризациясы* жатыр.

Интериоризация – бұл қоғамдық өмір сыртқы формасындағы процестердің сананың ішкі процесіне ауысуымен: талдап қорыту, вербалдану, ары қарай даму қабілеті.

Болашақ тұлғаның әлеуметтенуі әсіресе интенсивті түрде болашақ және жасөспірімдік кезеңде дамиды. Ал тұлға дамуы жалпы егде жасқа дейін созылады. Қоғам дамуы тұлғаның индивидуалды дамуына жол сілтейді, ал жалпы әлеуметтенуге әр әлеуметтенуші өз үлесін қосады. Тейяр бойынша, адамзаттың болашағының тарихының маңыздылығын қазіргі қоғам дамуына тәуелді болып табылады (Немировский, 2005: 30).

Тұлғаның әлеуметтенуі индивидуалды дәрежеде бірнеше үрдістен тұрады:

1. Адамдардың тұлғалықтары өзара әсерлесу арқылы қалыптасады. Бірақ олардың өзара әсерлесу мінездемесі жас, интеллектуалды дәреже, жыныс тағы сол сияқты факторларға өз әсерін тигізді.

2. Қоршаған ортада баланың тұлға болып дамуына септігін тигізеді.

3. Тұлғалық жеке бас индивидуалды тәжірибе арқылы қалыптасады.

4. Тұлғаның құрылуына әсер ететін аспект болып мәдениет саналады (Қоянбаев, 1998: 10).

Қазіргі қоғамдағы тұлғаның әлеуметтену белгілеріне: әлеуметтік бірдейлік, мақсат, стереотиптер, жалпы әлемдік құндылықтар мазмұнының қалыптасуы, өмір сүру образы, тұлғаның

адаптациялануы, оның нормалы әдеттегі мінездері. **Тұлға әлеуметтенуінің ең негізгі белгілеріне:** тәуелсіздігі, сенімділігі, дербестігі, белсенділігі, жасқаншақ болмауы, азаттық деңгейі жатады. Ал әлеуметтенудің негізгі институттары ретінде: жанұя, мектептік мекемелер, формалды емес ұйымдар, жоғары оқу орындары, еңбек ұжымдары есептелінеді. Тұлғаның әлеуметтену ерекшеліктерінің қалыптасуында әсер ететін қарым-қатынас, таным, еңбек деп қарастырылатындықтан әлеуметтену тұлға дамуының үрдісі ретіндегі үш негізгі аймақтың ортақ мінездемесі болып индивидтің сыртқы ортамен әлеуметтік байланысын кеңейту болып табылады (Хрипова, 1970: 18).

А.Н. Леонтьевтің пайымдауынша, адам әлеуметтенудің бүкіл үрдісінде көптеген іс-әрекет түрлерімен айналысады. Мұнда үш негізгі маңызды үрдіс өтіледі. Біріншіден, бұл әр іс-әрекет түрінде болатын және оның түрлері арасындағы байланыс жүйесінде бағдар болады. Ол әр тұлға үшін маңызды іс-әрекет аспектін анықтауы, игеруі болып табылады. Осындай бағдардың жемісі ретінде іс-әрекетті тұлғалық таңдау деп атауға болады. Оның негізінде екінші үрдіс туындайды, яғни – негізгі таңдалған іс-әрекет төңірегінде орталықтану және басқаларды оған бағынышты ету. Үшіншіден, іс-әрекетті жүзеге асыру барысында тұлға жаңа рольдерді игеріп, олардың мәнділігін игереді (Қоянбаев, 1998:23).

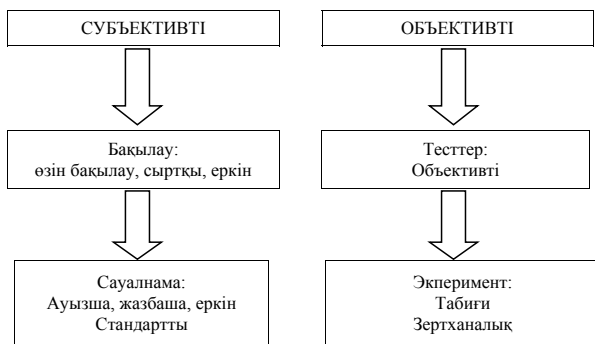
Тұлғаның әлеуметтену принципі қарым-қатынас факторы ретінде сипатталуы қажет: Қарым-қатынас – біріншіден, біріккен іс-әрекетте пайда болатын адамдар арасында байланыс орнату және оны дамыту процесі болса, екіншіден, тұлғалардың бірлескен іс-әрекетте қажеттіліктен пайда болған өзара белгі құралдарымен жүзеге асатын күйі, мінез құлқы. Тұлғаның қалыптасуы мен әлеуметтенуінде негізгі факторлардың бірі – ол қарым-қатынас. Тарихи – қоғамдағы объективті талаптар және қоғамның дамуындағы әлеуметтік заңдылықтар тұлғаның қарым-қатынас процесіндегі рөлін анықтайды. Қарым-қатынас барысында тұлғаның әлеуметтенуінде байқалатын өзіндік ерекшеліктер мәселесіне көңіл бөле отырып, қазіргі кезеңде бұл салада жүйелі зерттеулерді қажет етеді. Бұл салада жоспарланған зерттеулер өзіндік ерекшеліктердің қарым-қатынас процесінің кез келген аспектілеріне ықпалы айқын байқалуда (Жарықбаев 1993: 6).

«Әлеуметтену» ұғымына берілген орыс ғалымдарының анықтамаларында өскелең ұр-

пақты әлеуметтендіру процесінде олардың жеке бастарының қалыптасуына ықпал ететін қоршаған нақты ортасына тән объективті және субъективті факторлар жиынтығы жартылай болса да қамтылған. Жеке тұлға ұғымы адамда оның өмірлік қызметінің әлеуметтік бастауын сипаттауға көмектеседі. Адам әлеуметтік байланыстарда, әлеуметтік институттарда, мәдениетте, яғни қоғамдық өмірде басқа адамдармен қарым-қатынас процесінде жүзеге асырылатын қасиеттерді жасайды. Сондай-ақ кез келген дербес ғылымдар секілді тұлғаны қалыптастыру мен дамыту және тұлға әлеуметтенуін зерттейтін әдістері бар екенін айта кету керек. Бұл әдістер философияда, әлеуметтану және психологияда да қолданылады (Сағындықұлы 1999:20).

Тұлға әлеуметтенуін зерттейтін әдістерді екі негізгі топқа бөліп қарастыруға болады, олар: субъективті және объективті.

Тұлға дамуын зерттейтін негізгі әдістер жүйесі

Бұл әдістерді тұлғаны қалыптастыру мен тұлға дамуы және әлеуметтенуі кезінде қолданамыз. Мәселен, тұлғаны қалыптастыру кезінде индивидтің кезең-кезеңдеріне сай тұлғалық қажеттіліктерін қадағалауға болады. Жоғары жасқа келіп, тұлғалық жетілмеген адамдарды әлеуметтік бақылауға алып, олардың тұлға болып жетілмеуіне қандай факторлар әсерін тигізгендігін жоғарыдағы әдістер арқылы анықтаймыз. Мысалы, мұндай адамдарды бақылауға алып, оларға сауалнама (ауызша, жазбаша, еркін әңгімелесу) әдістерін жүргізу арқылы және бақылаулы эксперимент әдісі арқылы индивидтің проблемасын анықтай аламыз. Сонымен қатар субъективті әдістер арқылы қоғам қатарына еніп, тұлға болып қалыптасуына көмек көрсетеміз (Биекенов, 2007: 13).

Қорытынды

Тұлға әлеуметтенуі жас кезеңдерімен қатар дамып отыратын күрделі әлеуметтік процестердің бірі. Сонымен қатар адам өмірінде де маңызды бір құралы деуге толық негіз бар. Индивидте әлеуметтену процесі жүрмей тұлға болып қалыптаса алмайды. Адам тұлға болып қалыптаспай еш өмірінің мәні жоқ деген сөз. Сондықтан да субъективті органдар туылғаннан бастап адамдардың тұлға болып қалыптасуын, олардың әлеуметтенуі мен тұлғалардың өмірлік дамуы барысында жүйеге бағынатын жұмыстар атқаруда. Жоғарыда аталған әдістер арқылы адамның тұлға болып қалыптасуы мен қоғам өзгерістеріне әлеуметтенуіне жол ашады (Әбдікерова, 2013:12).

Индивид ретінде туылған адам қоғамдық өзара қатынастар мен процестер жүйесіне қосылады, нәтижесінде ерекше әлеуметтік сапаға иеленеді – тұлға болып қалыптасады. Бұлай болу себебі, қоғамдық байланыстар жүйесіне қосылған адам – субъект, іс-әрекет процесінде қалыптасатын және дамитын сананы иеленуші. Сонымен, тұлға әлеуметтенуі – бұл индивидтің әлеуметтік құндылықтар жүйесін иеленуі мен әлеуметтік институттардың мақсатты ықпал ету жағдайында мінездің әлеуметтік адаптациялануы, тұлғаның түрлі өмірлік жағдайларда стихиялы ықпал ету жағдайы (Айтбаева, 2012: 14).

Қазіргі қоғамдағы тұлға әлеуметтенуінің негізгі мақсатына: А. Маулоуша «қажеттілігін өзі жүзеге асыру» қанағаттандыруы мен сол мақсатты дұрыс жүзеге асырудағы қабілеттің дамуы жатады. Олай болмаған жағдайда әлеуметтену процесі гуманистік мәнінен айырылып, психологиялық күштеу инструментіне айналады, мұндай жағдай тұлғаның өсуіне емес, өшуіне алып келеді. Көптеген зерттеушілердің ойынша тұлға дамуының қозғаушы күші – түрлі қажеттіліктердің кешені. Олардың ішіндегі маңызды орын алатыны – өзін-өзі дамыту қажеттілігі. Бірақ ол қол жетпес идеалға ұмтылу деген сөз емес. Тұлға үшін нақты мақсатқа жету немесе белгілі әлеуметтік статус алу маңыздырақ және барлық тұлғада мұндай мақсаттар бірдей емес (Кудрявцева, 1995: 13).

Тұлға әлеуметтенуі қоғамның қажеттіліктеріне сәйкес әртүрлі болып келеді. Тұлғалық қасиеттердің ішіндегі аса маңыздысы оның өмірге өзіндік көзқарасының болуы. Адамның өмірге көзқарасында әлеуметтік жағына көңіл аударсақ, жеке тұлғаның қандай қоғамдық

топтарға, саяси қозғалыстарға қызмет жасайтынын, қандай топтар мен қозғалыстарға қарсы екенін, озық ойлы, не кертартпа екенін аңғаруға болады (massaget.kz)

Қазіргі қоғамда адам тұлғаға айналуында екі үлкен кезеңнен өтеді. Біріншісі – туғаннан ер жеткенге дейін. Екіншісі – ер жеткен, кемеліне келгеннен кейінгі кезең. Бірінші кезеңде жасөспірім бала сыртқы дүние туралы белгілі бір деңгейде білім жиынтығының жүйесін, негізгі бағалы, құнды бағыттар мен нұсқаларды игеріп, меңгереді. Ол адам өмірінде бірнеше әлеуметтік рөлдер атқарады. Екінші кезеңде тұлғаның бүтін, біртұтас көзқарастары, идеологиясы және белсенділігі, өмірлік құбылыстарға байланысты, қазіргі заман талабына, өмірлік қажеттілігіне сәйкес

өмірге деген бағыты қалыптасады. Осы екінші кезеңде тұлға әлеуметтік сипатта болады, оның өмірлік стратегиясы және өзіндік ерекшелігі басым көрінеді.

Индивид тұлғаға айналуының бірінші кезеңі барлық адамдарда бар, бірақ, екінші кезеңнің сипаты барлық адамдарда байқала бермейді. Кейбір адамдар өзінің соңғы күніне дейін өзгермей, қарапайым болып қала береді. Ал, кейбіреулер тіпті жиырма бес жасында тұлғаға айналады. Әрине, бағымызға қарай, мұндайлар қазіргі қоғамда өте сирек кездеседі. Осындай жандарды азайту және емдеу, жеке адамды немесе индивидті тұлғаға айналдыруда әр түрлі оқу орындарының, мемлекет саясатының және де т.б. субъектілердің атқаратын қызметі көп деп білемін.

Әдебиеттер

- Әбдікєрова Г.О., Шынарбекова М.К. Қазіргі тұлғаның әлеуметтену ерекшеліктері. Тұлға // ҚазҰУ хабаршысы. – Алматы, 2013.
- Айтбаева А.Б., Смайлова А. Жастарды ұлтжандылыққа тәрбиелеудің кейбір мәселелері // ҚазҰУ хабаршысы. – Алматы, 2012.
- Арсєнєв. А. С. Философские основания понимания личности. – М.: «Академия», 2001.
- Артемяев А.И., Бейсєнов Б. Тұлға социологиясы. – Алматы, 2002.
- Биекєнов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344 б.
- Божович Е.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968.
- Божович Л.И. Проблемы формирования личности. – М.: Просвещение, 1998.
- Сухомлинский В.А. Балаға жүрек жылуы. – Алматы, 1976.
- Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2006. – 384 б.
- Жарықбаев Б. Психология. – Алматы: Білім, 1993.
- Кудрявцова В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права. – М.: Юрист, 1995. – 300 с.
- Қоянбаев Ж., Қоянбаев Р. Педагогика. – Астана, 1998.
- Қоянбаев Р. Тәрбие теориясы. – Алматы, 1991.
- Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975.
- Макарєнко А.С. Тәрбие туралы лекциялары. – Алматы, 1968.
- Маслоу А. Самоактивизация личности. – М., 1995.
- Немировский В.Г., Невирко Д.Д., Гришев С.В. Социология: классические подходы к анализу социальной реальности. – М., 2005. – 555 с.
- Нысанбаев. А.Н. Философия взаимопонимания. – Алматы, 2001 г.
- Сабыров Т. Балаларға ақыл-ой тәрбиесін берудің кейбір мәселелері. – Алматы, 1987.
- Сағындықұлы Е. Педагогика. – Алматы, 1999.
- Тұлға әлеуметтенуі. [Электрондық ресурс]. <https://massaget.kz/forum/>
- Фридман Е.М. Изучение личности учащегося и ученических коллективов. – М.: Просвещение, 1985.
- Хрипкова А.Г. Биологическое и социальное в развитии, формировании и воспитании человека. Библиотека «Актуальные проблемы педагогики и психологии». – М.: Знание, 1998 г. Вып.2.
- Хрипкова А.Г. Биологическое и социальное в развитии, формировании и воспитании человека. Библиотека «Актуальные проблемы педагогики и психологии». – М.: Знание, 1970. – Вып.2.
- Linda Lindsey, Stephen Beach. Sociology: social life and social issues. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey 07458. – 2000. – 733 p.

References

- Abdikeroва G.O., Shynarbekova M.K. (2013) Kazirgi tulganyn aleumettenu erekshelyktery. Tulga. – KazNU habarshy, – Almaty.
- Arsen'ev A.S. (2001) Filosofskie osnovaniya ponimaniya lichnosti. – М.: «Akademiya».
- Artem'ev A.I., Bejsenov B. (2002) Tulga sociologiyasy. – Almaty.

- Biekenov K., Sadyrova M. (2007) Aleumettanudıń tıysındırme sızdigi. – Almaty: Sozdik-Slovar'. – 344 bet.
- Bozhovich E.I. (1968) Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste. – M.
- Bozhovich L.I. (1998) Problemy formirovanij lichnosti. – M.: Prosveshchenie.
- Fridman E.M. (1985) Izuchenie lichnosti uchashchegosya i ucheni-cheskih kollektivov. – M.: Prosveshchenie.
- Hripkova A.G. (1998) Biologicheskoe i social'noe v razvitii, formirovanii i vospitanii cheloveka. Biblioteka «Aktual'nye problemy pedagogiki i psihologii». – M.: Znanie. – Vyp. 2.
- Hripkova A.G. (1970) Biologicheskoe i social'noe v razvitii, formirovanii i vospitanii cheloveka. Biblioteka «Aktual'nye problemy pedagogiki i psihologii». – M.: Znanie. – Vyp.2.
- Koyanbaev R. Tarbie teoriyası. – Almaty, 1991 zh.
- Koyanbaev Zh., Koyanbaev R. (1998) Pedagogika. – Astana.
- Leon't'ev A.N. (1975) Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. – M..
- Linda Lindsey, Stephen Beach (2000). Sociology: social life and social issues. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey 07458.– 733 p.
- Makarenko A.S. (1968) Tarbie turaly lekciyalary. – Almaty.
- Maslou A. (1995) Samoaktivizaciya lichnosti. – M.
- Nemirovskij V.G., Nevirko D.D., Grishev S.V. (2005) Sociologiya: klassicheskie podhody k analizu social'noj real'nosti. – M. – 555 s.
- Nysanbaev A.N. (2001) Filosofiya vzaimoponimaniya. – Almaty.
- Sabyrov T. (1987) Balalarga aqyl-oj tarbiesin berudin kejbir maseleleri. – Almaty.
- Sagyndukuly E. (1999) Pedagogika. – Almaty.
- Suhomlinskij V.A. (1976). Balaga zhurek zhyluy. – Almaty.
- Zhantanu ataularynyn tıysındırme sızdigi (2006). – Almaty: «Sızdik-Slovar'». – 384 b.
- ZHarykbaev B. (1993) Psihologiya. – Almaty: «Bilim».
- Ajtbaeva A.B., Smajlova A. (2012) Zhastardy ıltzhandylykka tırbieleudıń kejbir maseleleri. – KazUU Khabarshysy. – Almaty.
- Kudryavcova V.N., Kazimirchuk V.P. (1995) Sovremennaya sociologiya prava. – M.: YUrist. – 300 s.
- Tulga aleumetteny. [Ehlektrondyk resurs]. <https://massaget.kz/forum/>